

บทที่ ๔

ขั้นตอนของการเป็นพระโพธิสัตว์

พุทธศาสนาถือว่าการปฏิบัติตนเองให้พัฒนาขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งได้รับความหลุดพ้นเป็นสิ่งสำคัญ คัมภีร์พุทธศาสนาดั้งเดิม กล่าวถึงขั้นตอนการดำรงชีวิตในพุทธศาสนา จนกระทั่งได้บรรลุความหลุดพ้นนั้นว่า พรหมจรรย์^๑ ตั้งคำสรุปการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และการบรรลุอรหัตผลของพระสาวกดังต่อไปนี้

^๑ พรหมจรรย์ ประกอบด้วยมาจาก brahma และ cariya หรือ cariyā เป็นศัพท์ใช้เรียก ชีวิตการบำเพ็ญเพียร เพื่อความหลุดพ้น เป็นการยึดศัพท์ทางลัทธิพราหมณ์ ซึ่งใช้ศัพท์นี้หมายถึง ชีวิตที่อยู่ในวัยเรียน

คำว่า cariya หรือ cariyā ในภาษาบาลี ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า caryā หรือ cariyā; caryā ประกอบด้วยธาตุ car อันหมายถึง ดำเนิน ประพฤติ เป็นไป เมื่อลง ya ปัจจัย เป็นคำนาม แปลว่า การ เป็นไป การประพฤติ สภาพชีวิต ความหมายของคำนี้จึงหมายถึงทั้งสภาพและความประพฤติในสภาพนั้น ๆ

Dict. PTS., p. 263

Dict. Skt., p. 389.

Dict. BHS., p. 226.

ชาติสิ้นไปแล้ว พรหมจรรย์เสร็จสิ้นลงแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำแล้ว กิจอื่น ๆ
ที่จะต้องทำเพื่อการนี้ย่อมไม่มีอีก^๑

(แมกกีษุโค) เป็นพระอรหันต์ชั้นอุสัพ เป็นผู้มีพรหมจรรย์เสร็จสิ้นแล้ว มีกิจที่
ควรทำที่กระทำแล้ว ปลงภาระแล้ว บรรลุถึงจุดหมายของตนเองแล้ว สิ้น
กิเลสอันเป็นเครื่องผูกไว้นาฬแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญาอันชอบ^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงถึง จุดหมายที่พุทธศาสนาต้องการบรรลุ คือการสิ้นชาติ
สิ้นภพ คือ การหลุดพ้น (วิมุตติ) การที่จะหลุดพ้นได้ต้องประพฤติพรหมจรรย์ เมื่ออุคตมคติ
เปลี่ยนจากการเป็นพระอรหันต์ไปเป็นการเป็นพระโพธิสัตว์ จึงเปลี่ยนเรียก พรหมจรรย์
เฉพาะของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้มีการดัดแปลงไปจากพรหมจรรย์ของเดิมว่า โพธิสัตว์-
จรรยา อันหมายถึง ชีวิตการเป็นพระโพธิสัตว์ หรือความประพฤติของพระโพธิสัตว์

การประพฤติพรหมจรรย์ของพุทธศาสนาคั้งเดิม^๓ อาจสรุปได้เป็น ๓ ประเด็น
ดังนี้ คือ

¹ M. I : 23, 249.

khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ
karaṇīyaṃ, nāpama itthattāya.

² M. I : 4.

khīṇāsavo vusitavā katakaraṇīyo ohitabhāro
anuppattasadattho parikkhīṇabhavasamyojano samma-d-añña
vimutto.

³ Sāmaññaphalasutta D. I : 63.

Ākaṅkheyyasutta M. I : 33-36.

Vatthūpamasutta M. I : 36-40.

เป็นตน.

การเตรียมตัวเข้าสู่การประพาศิพรหมจรรย์ อันได้แก่

การมีศรัทธา

การออกบวช

การประพาศิพรหมจรรย์

การบำเพ็ญศีล

การบำเพ็ญสมาธิ

การเกิดปัญญา^๑

^๑ รายละเอียดใน Sāmaññaphalasutta

การบำเพ็ญสมาธิมีหลายนัยด้วยกัน คือ

ฉาน ๔ M. I : 16-22, 160-175, 237-256 etc.

ฉาน ๘ D II : 111, 156.

อัปปมัญญา ๘ D I : 250, III : 223.

การบำเพ็ญกัมมัฏฐาน A. I : 38.

การพิจารณาสติปัฏฐานหรือโพธิปักขิยธรรมหมวดอื่น D II : 290, M. I : 55.

มีข้อน่าสังเกตว่า ในกลางที่กล่าวเฉพาะศีลสมาธิ ไม่กล่าวถึงปัญญา เช่น โอวาทปาติโมกข์ กล่าวแต่การไม่เบียดเบียนผู้อื่น การทำความดี และการชำระจิตเท่านั้น ไม่มีเรื่องของปัญญาเข้ามาเกี่ยวข้อง.

ผลที่เกิดขึ้นแก่บุคคลที่ปฏิบัติตามลำดับ

ชั้นบุคคลธรรมดา หรือ ปุถุชน^๑

ชั้นบุคคลผู้เริ่มปฏิบัติ หรือ โคตรภู^๒

พระอริยบุคคล ๔

พระโสดาบัน

พระสกทาคามี

พระอนาคามี

พระอรหันต์^๓

ประเด็นหลักทั้ง ๓ นี้ ยังคงอยู่เสมอ แม้เมื่อใดเปลี่ยนเป็นโพธิสัตว์จรจรยา
แล้ว

ขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาท

การเป็นพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทในที่นี้หมายถึงเอาคัมภีร์ช่วงการแยกเป็น
สำนัก และคัมภีร์เถรวาทบาลีในยุคหลัง

ขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ช่วงการแยกเป็นสำนัก

เรื่องราวการบำเพ็ญพรตจรจรเฉพาะของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์ช่วงนี้ได้เริ่ม
แตกต่างไปจากการบำเพ็ญพรตจรจรแต่เดิมมา เพราะเหตุผลดังต่อไปนี้

¹ M. I : 1.

² M. III : 256.

³ M. I : 33-36.

ดู E.J. Thomas, The History of Buddhist Thought, IV :10.

ความรู้ของพระพุทธเจ้า ที่เปลี่ยนไปเป็นสัพพัญญุตญาณ ทำให้เกิดความคิดว่า การบำเพ็ญความดีแต่เพียงชาติเดียวย่อมไม่เพียงพอแก่การที่จะมีคุณวิเศษเช่นนั้นได้ จึงได้ขยายเวลาการบำเพ็ญความดีออกไป ทำให้ช่วงการเป็นพระโพธิสัตว์ขยายออกไปด้วย

การเผยแพร่ศาสนาไปสู่ชนหมู่มาก เป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการบำเพ็ญพรตหมจรธรรม คือ ที่ล สมถิ บัญญา ไปเป็นบารมี ๖ หรือ บารมี ๑๐ ซึ่งเป็นการแสดงการบำเพ็ญความดี เพื่อผู้อื่นและเป็นการขยายจำนวนคุณงามความดีขึ้นไปด้วย

การเน้นเรื่องการช่วยเหลือผู้อื่น เป็นเหตุให้มุกต์สันนิใจจะออกบวชให้บรรลุมรรคผลเป็นพระพุทธเจ้า อันมีการตั้งปณิธานซึ่งจะมีเนื้อหามุ่งช่วยผู้อื่นเพื่อให้ต่างจากการมุ่งแสวงหาเฉพาะตน

การเริ่มมีอุดมคติพระโพธิสัตว์ ก่อให้เกิดความคิดเรื่องการตั้งจิตไปเป็นพระพุทธเจ้าแยกออกจากการตั้งจิตไปเป็นพระอรหันต์ หรือพระปัจเจกพุทธ มีศัพท์ใช้เฉพาะการนี้ว่า จิตโตตปาทในอนุตตรสัมมัสัมโพธิ

เหตุดังกล่าวข้างต้นทำให้พรตหมจรธรรมซึ่งแต่เดิมเป็นแบบของการบำเพ็ญชีวิตของผู้ต้องการความหลุดพ้น ซึ่งทั้งพระพุทธเจ้าและพระสาวกต่างก็มีแนวปฏิบัติคล้ายคลึงกัน กลายเป็นแบบการบำเพ็ญชีวิตของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติโดยเฉพาะ เรียกว่า โพธิสัตว์จรรรยา

คัมภีร์สำคัญที่มีเรื่องโพธิสัตว์จรรรยาได้แก่ คัมภีร์ประเภทอวทานของสรรพาสติวาทีน พุทธวงศ์และจริยาปิฎกของเถรวาทบาลี มหาวิสตุของมหาสังฆิกะ โพธิสัตว์จรรรยาที่ปรากฏในคัมภีร์เหล่านั้นลงรอยกันเป็นส่วนใหญ่ พอสรุปได้ดังนี้

การตั้งปณิธาน

การมีศรัทธา

การเกิดจิตมุ่งไปสู่อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

การตั้งปณิธาน

การได้รับพยากรณ์

การบำเพ็ญความดี

บารมี ๖ ของอวทานและมหาสังฆิกะ คือ ทาน, ศีล, วิริยะ, กษานติ,
ธยานะ, ปรัญชา^๑

บารมี ๑๐ ของเถรวาทบาลี คือ ทาน, ศีล, ปัญญา, วิริยะ, ขันติ,
สังจาจะ, อธิษฐาน, เมตตา, อุปกขา^๒

ผลของการบำเพ็ญโพธิสัตว์จรรยา (มีกล่าวถึงเฉพาะมหาวิสต์)^๓

ภูมิ ๑๐

ระยะเวลาตั้งปณิธานในคัมภีร์พุทธวงศ์ไม่มีศัพท์ว่า จิตโตคปาท และปณิธาน
แต่กล่าวโดยรวมโดยใช้ศัพท์ว่า อภินิหาร^๓ มีข้อกำหนดของผู้จะตั้งอภินิหารด้วย ส่วน
อวทานและมหาวิสต์มิได้กล่าวถึงข้อกำหนด

¹ Divy. pp. 95, 127, 490.

dāna, śīla, ksāntī, vīrya, dhyāna, prajñā

² Bv. p. 12.

³ abhinīhāra - abhinirhāra ในที่นี้มีได้หมายความถึงอิทธิปาฏิหาริย์
แต่มีความหมายเป็นไปในทางความพยายามเพื่อความสำเร็จ หรือการได้รับความสำเร็จ
เป็นการแสดงออกซึ่งความปรารถนาในพระสัมมาสัมโพธิญาณ ทั้งเถรวาทบาลี และคัมภีร์
มหายาน ใช้คำนี้ในความเดียวกัน

ดู Dbh. pp. 9-10.

M.S.AL. p. 16.

การตั้งปณิธาน และการได้รับพยากรณ์ ทั้งอวทานและมหาวัสตุมีการตั้งปณิธาน โดยมีได้รับการพยากรณ์หลายชาติ ส่วนคัมภีร์พุทธวงศ์เมื่อตั้งอธินหารแล้ว ได้รับพยากรณ์ในชาตินั้น มิได้กล่าวเห็นขึ้นไปอีก

การได้รับพยากรณ์ มีลักษณะเหมือนการได้รับคำรับรอง ซึ่งคล้ายกับลักษณะการได้รับการอุปสมบทในพรหมจรรย์ เมื่อพระโพธิสัตว์ตั้งปณิธานและรับพยากรณ์แล้ว ก็ยังคงกระทำซ้ำอีกในขณะที่ทำเพื่อบารมี จนกระทั่งถึงชาติที่สุดก่อนเป็นพระพุทธเจ้า จึงนับเป็นที่สุด

โพธิสัตว์จรรยาในคัมภีร์มหาวัสตุแบ่งเป็น ๔ ชั้นด้วยกัน เริ่มแต่พระโพธิสัตว์ยังเป็นบุคคลธรรมดาไปจนถึงก่อนหน้าที่พระโพธิสัตว์จะตรัสรู้ ดังนี้

ประภคฺติจรรยา เป็นช่วงชีวิตของพระโพธิสัตว์เมื่อยังเป็นบุคคลธรรมดา บำเพ็ญความดี เช่น การบูชาพระพุทธเจ้า เป็นต้น

ประณิธานจรรยา เป็นช่วงของการตั้งปณิธาน ซึ่งมีการตั้งปณิธานอยู่หลายชาติด้วยกัน เป็นการแสดงความปรารถนาช่วยผู้อื่น

อนุโลมจรรยา เป็นการบำเพ็ญธรรมตามที่ใดตั้งปณิธานไว้ ธรรมะนี้เป็นไปตามภูมิทั้ง ๑๐

อนิวัรตนจรรยา หรือ อวิวัรตนจรรยา เป็นการบำเพ็ญธรรมชั้นสูง พระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญถึงขั้นนี้เป็นผู้เที่ยงต่ออนุตรสัมมัค-
สัมโพธิญาณ^๑

¹ Mhv. I : 32-44.

catasrah iha Mahāmaudgalyāyana bodhisattvacaryāḥ.
katamaś catasrah? tadyathā prakṛticaryā praṇidhānacaryā
anulomacaryā anivartanacaryā.

เมื่อกล่าวถึงผลของการบำเพ็ญโพธิสัตว์จรรรยา ในอวทานและพุทธวงศ์มิได้ มีการแบ่งผลการบำเพ็ญเป็นชั้น ๆ แต่ในมหาวัสตุแบ่งชั้นของการบำเพ็ญตนเพื่อความเป็นพระโพธิสัตว์เป็น ๑๐ ระดับด้วยกัน เรียกว่า ทศกัมมิกะ ทั้งเรื่องจรรรยาและเรื่องกัมมิ ในคัมภีร์มหาวัสตุก่อนข้างสืบสน จรรยาทั้ง ๘ มีรายละเอียดเพียง ๒ จรรยาแรก ส่วน จรรยา ๒ จรรยาหลังปรากฏแต่ชื่อ กัมมิ ๑๐ มีกล่าวรายละเอียดเพียง ๘ กัมมิ อีก ๒ กัมมิ ปรากฏแต่ชื่อเท่านั้น^๑

ทั้งจรรรยาและกัมมิของมหาวัสตุ เป็นเรื่องของการพยายามจัดระบบประวัติและความเป็นไปของพระพุทธเจ้ามากกว่าจะเป็นการวางแนวของผู้ที่จะมาเป็นโพธิสัตว์เพราะ ลักษณะของทั้งจรรรยาและกัมมิมิได้สนับสนุนให้ทุกคนเป็นพระโพธิสัตว์โดยตรง กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ในอวทานก็ดี ในพุทธวงศ์ก็ดี ในมหาวัสตุก็ดี ยังคงเป็นการกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ที่มีจริงในประวัติศาสตร์ คือ พระโคตมลิหัตถะ เป็นส่วนใหญ่^๒

เรื่องราวที่ปรากฏในคัมภีร์ของทั้ง ๓ สำนักนั้น สามารถปรับลงเป็นแผนผังได้ดังนี้

¹ Ibid. I : 44 - 148.

² E. J. Thomas, The History of Buddhist Thought, pp.

อวทาน ^๑	พุทธวงศ์	มหาวัสตุ
การมีศรัทธา	การมีศรัทธา	ประภคติจรรยา
โพธิจิตโตตปาท การตั้งบิณฑาน การได้รับพยากรณ์	อภิเนहार. การได้รับพยากรณ์	ประณิธานจรรยา
บารมี ๖	บารมี ๑๐	อนุโลมจรรยา
พระโพธิสัตว์ในชาติสุดท้าย	พระโพธิสัตว์ในชาติสุดท้าย	อนิวัตตนจรรยา

ขั้นตอนของการเป็นพระโพธิสัตว์ในเดรวาฑบาลียุคหลัง

คัมภีร์กล่าวถึงเรื่องนี้ ของเดรวาฑบาลี ยังแบ่งได้อีก ๒ ช่วงด้วยกัน คือ ช่วงที่เป็นอรรถกถา แต่งราวคริสต์ศตวรรษที่ ๕^๒ และช่วงที่เป็นคัมภีร์พิเศษ แต่งราว

^๑ Divy. pp. 200 ff.

^๒ พระพุทธโฆสะและพระธรรมปาละเป็นผู้แต่งอรรถกถาส່วนใหญ่ ทั้งสองท่าน มีชีวิตอยู่ราวคริสต์ศตวรรษที่ ๕. อรรถกถาที่กล่าวถึงเรื่องโพธิสัตว์จรรยา มักเป็นของพระธรรมปาละ.

คริสต์ศตวรรษที่ ๑๓-๑๔^๑

คัมภีร์ชั้นอรรถกถาสำคัญที่กล่าวถึงเรื่องโพธิสัตว์จรรยาไตร่

อรรถกถาชาดก

อรรถกถาสุตตนิบาต

อรรถกถาพุทธวงศ์

อรรถกถาจริยาปิฎก

คัมภีร์พิเศษที่แต่งราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓-๑๔

สังฆารวิบาก

ชินกาลมาลี

ขั้นตอนของการเป็นพระโพธิสัตว์ชั้นอรรถกถา

อรรถกถาชาดกได้จัดแบ่งประวัติของพระพุทธเจ้าทั้งหมดออกเป็น ๓ หมวดด้วยกัน เรียกว่า นิทาน

ทูเรนิทาน เป็นเรื่องตั้งแต่พระโพธิสัตว์ตั้งปณิธานไปจนถึงได้ปฏิบัติในสวรรค์

ชั้นดุสิต

อวิทูเรนิทาน ตั้งแต่พระโพธิสัตว์จุติจากชั้นดุสิตจนถึงตรัสรู้

สันติเกนิทาน ตั้งแต่ตรัสรู้จนปรินิพพาน^๒

^๑ คัมภีร์ชินกาลมาลี แต่งราว พ.ศ. ๒๐๖๐-๒๐๗๑.

ส่วนคัมภีร์สังฆารวิบาก ไม่ทราบเวลาแน่นอน แต่ลักษณะเรื่องราวคล้ายคลึงกับคัมภีร์ชินกาลมาลี จึงสันนิษฐานว่าจะแต่งขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน.

^๒ JA. I : 1 ff.

ช่วงที่อรรถกถาทั้งหลายสนใจขยายความ คือ ช่วงทูเรนิทาน อาจกล่าวได้ว่า เมื่อกล่าวถึง พระโพธิสัตว์ในช่วงหลัง ๆ นี้ มักจะนึกถึงพระโพธิสัตว์ในช่วงทูเรนิทานนี้ เท่านั้น

อรรถกถาต่าง ๆ ยังคงแนวทางเช่นเดียวกับคัมภีร์พุทธวงศ์เป็นส่วนใหญ่และกล่าวถึงอภินิหารโดยใช้ศัพท์ต่าง ๆ กันว่า ปุพฺพปรารธนา มุลปณิธาน จิตฺตฺอุปาท อรรถกถาสุตตนิบาต และอรรถกถาจรียาปิฎก กล่าวถึงคุณสมบัติต่าง ๆ เพิ่มเติมก่อนหน้าการตั้งปณิธาน และการบำเพ็ญธรรมอื่น ๆ ก่อนหน้าการบำเพ็ญบารมี สรุปลงเป็นขั้นตอนได้ดังนี้

พุทธวงศ์	อรรถกถาสุตตนิบาตและจรียาปิฎก ^๑
การมีศรัทธา	การมีศรัทธา และคุณสมบัติอื่น ๆ
อภินิหาร	อภินิหาร (ปุพฺพปรารธนา, มุลปณิธาน, จิตฺตฺอุปาท)
การได้รับพยากรณ์	การได้รับพยากรณ์
บารมี ๑๐	อชฌาสัย ๖, พุทธภูมิ ๔, บารมี ๑๐

¹ Sn A I : 47-52, CpA. pp. 281 ff.

ไม่ปรากฏว่ามี การแบ่งภูมิของพระโพธิสัตว์ ในคัมภีร์ดังกล่าว อรรถกถาชาดกเรียกช่วง
ตอนข้างต้นทั้งหมดว่าทุเรณิทาน

ขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชินกาลมาลี และสัมภารวิบาก

ขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์ในช่วงนี้ขยายเฉพาะตอนที่ว่าด้วยการตั้งปณิธาน โดยกล่าวถึง จิตตูปปาทกาล หรือ ปฐมปณิธาน อันเกิดขึ้นด้วยพระพรหมคลุใจ มิได้เกิดขึ้นด้วยการเห็น หรือการเลื่อมใสพระพุทธเจ้า เมื่อเกิดจิตตูปปาทแล้วก็ตั้งมโนปณิธานเป็นเวลา ๑ อสงไขย แล้วตั้งวชิปณิธานอีก ๘ อสงไขย กายวชิปณิธานอีก ๘ อสงไขยเช่นกัน^๑ ช่วงที่ขยายเพิ่มขึ้น คือ ส่วนที่เห็นอกายวชิปณิธานขึ้นไป

ส่วนต่าง ๆ มีชื่อหมวดเรียกวานิทานเช่นกัน ชินกาลมาลีใช้ศัพท์ว่า อติทุเร-
ณิทานสำหรับช่วงที่เพิ่มขึ้น ถ้าเรียกรวมหมดถึงกายวชิปณิธาน เรียกว่า มหานิทาน ส่วน
สัมภารวิบาก มีการกล่าวถึงช่วงที่พระโพธิสัตว์ยังมิได้ปรารถนาพุทธภูมิว่า พาทรินิทาน
เรียกช่วงตั้งแต่ปฐมปณิธาน จนถึงกายวชิปณิธานว่า อัมภันทรนิทานหรือมหานิทาน^๒ การ
ขยายช่วงดังกล่าวสรุปได้ดังนี้

¹ Jin. p. 181.

² Sam. p. 1.

		พาหิรนิทาน
จิตตูปปาทกาล หรือ ปฐมปนิธาน มโนปนิธาน วจีปนิธาน	อติหูเรนิทาน	อัมภันตรนิทาน หรือ มหานิทาน
กายวจีปนิธาน	ทูเรนิทาน	

(รวมการตั้งปนิธาน การพยากรณ์ การบำเพ็ญบารมี)

การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นในช่วงก่อนการตั้งปนิธานเป็นส่วนใหญ่ มักเน้นเรื่องเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งปนิธาน มิได้มีรายละเอียดหรือความคิดที่เปลี่ยนแปลงเท่าใดนัก เพราะคำที่ใช้ตั้งปนิธานยังคงลักษณะเดิมทุกประการ

ขั้นตอนแบบสุดท้ายของเถรวาทบาลี จึงประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

พาหิรนิทาน

อติหูเรนิทาน จิตตูปปาทกาล

มโนปนิธาน

วจีปนิธาน

ทูเรนิทาน กายวจีปนิธาน

-การตั้งปนิธาน

-การได้รับพยากรณ์

-การบำเพ็ญบารมี

อวิทูเรนิทาน การจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงตรัสรู้
สันติเกนิทาน ตั้งแต่ตรัสรู้เป็นต้นไป

ลักษณะขั้นตอนของการเป็นพระโพธิสัตว์ยังคงเป็นลักษณะประวัติของพระพุทธเจ้าที่ขยายออกไป ถึงแม้อาจกล่าวโดยนัยว่า พระโพธิสัตว์อื่นจะได้นำเพ็ญจรรยาตามที่กล่าวก็ตามหลักใหญ่ยังคงเป็นเรื่องของพระพุทธเจ้าในประวัติศาสตร์ มิได้หมายถึงบุคคลทุกคนผู้จะมาเป็นพระโพธิสัตว์แบบคัมภีร์มหายาน

ขั้นตอนของการเป็นพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์มหายาน

แกนหลักของขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์มหายาน คือ เรื่องจิตโตตปาต เรื่องประณิธาน เรื่องการได้รับพยากรณ์ และการบำเพ็ญความดีต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุผลตามที่ใจตั้งจิตตั้งปณิธานไว้

คัมภีร์มหายานถือว่า ทุกคนเป็นพระโพธิสัตว์ได้ สิ่งแรกที่จะต้องค้นหาค้น คือ ความตั้งใจที่จะไปเป็นพระพุทธเจ้า คัมภีร์มหายานใช้คำว่า โพธิ ประกอบเข้ากับคำว่า จิตโตตปาต เพื่อกำหนดให้แน่นอนลงไปว่า การตั้งจิตนี้มีไฉนมุ่งไปสู่อย่างอื่น นอกจากอนุตรสัมมยักสัมโพธิ การตั้งจิตเช่นนี้เป็น การแสดงจุดมุ่งหมายเรื่องปรัชญาหรือความรู้ที่สูงสุดของพระพุทธเจ้า

เรื่องการตั้งปณิธานก็ได้รับการเน้นเช่นกัน เพราะเป็นการแสดงให้เห็นความมุ่งหมายทางด้านความกรุณา การช่วยเหลือผู้อื่น ในขณะที่การพยากรณ์ ก็เป็นสิ่งสำคัญที่จะบ่งบอกว่า พระโพธิสัตว์พระองค์นั้นได้บรรลุถึงธรรมชั้นสูง สามารถเป็นผู้ช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างแน่นอน จึงได้มีการพยากรณ์มากมายหลายลักษณะในคัมภีร์มหายาน

การบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์มหายาน ได้ผนวกโพธิปักชียธรรมอันเป็นธรรมที่พระอรหันต์บำเพ็ญเขาไปด้วย โดยที่ถือว่าการบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์

เป็นชั้นสูงกว่าพระอรหันต์ จึงต้องผ่านธรรมที่พระอรหันต์จะบำเพ็ญเสียก่อน แล้วจึงบำเพ็ญปารมิตา ๖ ซึ่งต่อมาก็ขยายขึ้นเป็นปารมิตา ๑๐ อันเป็นธรรมของผู้ที่จะหวังเป็นพระ-พุทธเจ้าบำเพ็ญโดยเฉพาะ

คัมภีร์มหายานรุ่นแรก เช่น สัทธรรมมณฑลปริกษุสฺตร วิมลเกียรตินิรเทศสุสฺตร ต่างก็กล่าวถึง โภธิจิตโตตปาธ^๑ ว่าเป็นขั้นแรกของการเป็นพระโพธิสัตว์^๒ ทั้งนี้ย่อมมีศรัทธาเกิดอยู่ก่อนด้วย แต่คัมภีร์รุ่นหลัง เช่น มหายนาสูตราลังการไค^๓ เพิ่มขั้นตอนให้ผู้ที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ ไคเตรียมตัวก่อนตั้ง โภธิจิตโตตปาธ เรียกว่า โคตร อันหมายถึง บุคคลที่ได้บำเพ็ญบุญกุศลตามสมควรแก่ความเป็นอุบาสก^๔ และเพิ่มตอนที่เรียกว่า อธิมุกติ เข้าไปหลังขั้นโคตร อธิมุกติเป็นขั้นตอนของการเริ่มมีความเมตตากรุณาต่อผู้อื่น แต่ก็ยังไม่กล้าเสียสละเพื่อผู้อื่น ความคิดช่วยเหลือผู้อื่นค่อย ๆ แยกง่ายขึ้น จนกระทั่งตัดสินใจเป็นพระ-พุทธเจ้าในที่สุด

อย่างไรก็ดี คัมภีร์มหายานอื่น ๆ ที่กล่าวถึงเรื่องโพธิสัตว์จรรยา เช่น สมภาติ-ราชสุสฺตร ศึกษาสมุจจัย โภธิจรรยาเวตตาร ไม่ได้อธิบายถึงขั้นการเตรียมตัวดังกล่าว แต่กล่าวถึง การมีศรัทธา การกราบไหว้บูชา มีความภักดีต่อพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ ฯลฯ เป็นการเตรียมตัวก่อน โภธิจิตโตตปาธ เรียกขั้นตอนดังกล่าวว่า อนุตตรปฐา^๕

¹ Sad. บทที่ ๑-๒.

Vkn. บทที่ ๓.

Dbh. p. 8.

² M. S. AL. p. 11 ff., p. 164.

³ H. Dayal, The Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature, p. 50

⁴ Ibid., p. 50.

คังน

คัมภีร์กลางคัมภีร์เช่น สุขาวทีวุโทเทศ กล่าวถึงขั้นตอนการเป็นพระโพธิสัตว์

การเข้าใกล้พุทธเกษตรด้วยการบูชาพระอมิตาภะ

การสวดภาวนาถึงพระอมิตาภะ

การเข้าถึงพระอมิตาภะด้วยการตั้งปณิธานที่จะไปบังเกิดในพุทธเกษตรของ
พระองค์

การเข้าสู่ปราสาทของพระอมิตาภะโดยการเข้าสมาธิ

การเข้าสู่สังสารเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น^๑

ขั้นตอนต่าง ๆ ในคัมภีร์สุขาวทีวุโทเทศ ใกล้เคียงกับขั้นตอนในโพธิจรรยา-
วตาร แต่กล่าวเน้นประเด็นเรื่องพุทธเกษตรเป็นสำคัญ

มหายานสูตรลังการ กล่าวถึง จรรยาของพระโพธิสัตว์เป็น ๔ ประการ คือ

โพธิปักขจรรยา พระโพธิสัตว์บำเพ็ญโพธิปักขิยธรรม

อภิขญาจรรยา พระโพธิสัตว์บรรลุภิญญาต่าง ๆ

ปารมิตาจรรยา พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี

¹ Monoru Kiyota, *Buddhist Devotional Meditation : A Study of the Sukhāvativyūhopadeśa in Mahāyāna Buddhist Meditation : Theory and Practice*, p. 289.

ลัทธิปริปากจรรยา พระโพธิสัตว์ทรงสั่งสอนสัตว์โลก^๑

จรรยาที่กล่าวถึงในมหายานสูตรลังการ เป็นการกล่าวถึงในประเด็นการประพฤติธรรมและการช่วยเหลือผู้อื่นเมื่อใดบ้างเพื่อความดีมาเต็มที่แล้ว อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงความดีของมหายานในขั้นสุดท้ายว่า พระโพธิสัตว์ของบรรลุดรรณกลางอย่างแล้ว จึงจะสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้ มิใช่ว่ายังมีใครบรรลุดรรณอะไรเลยแล้วสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้ เป็นแต่ว่าการบำเพ็ญโพธิสัตว์จรรยานั้นมีจุดมุ่งหมายสุดท้ายในอันที่จะช่วยเหลือผู้อื่นเป็นสำคัญ^๒

คัมภีร์มหายาน เช่น ทศภูมิสูตร กล่าวถึงเรื่องภูมิ อันเป็นลำดับขั้นของพระโพธิสัตว์ที่ค่อย ๆ พัฒนาตนเองไปจนถึงระดับที่จะเป็นพระโพธิสัตว์มหาสัตว์ สามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้ตามที่ตั้งปณิธานไว้ เรื่องภูมิทั้ง ๑๐ นี้ เป็นการเสนอขั้นตอนของพระโพธิสัตว์ที่สมบูรณ์และเป็นระบบมากที่สุด โดยเพ่งเล็งถึงตัวผู้ปฏิบัติตนเป็นพระโพธิสัตว์และธรรมะที่ปฏิบัติได้เป็นสำคัญ

หากพิจารณาเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในมหายานแล้ว จะเห็นว่าได้แก่ การรวมการปฏิบัติตนของ อุปาสิก พรหมจรรย์ของพระอรหันต์ โพธิสัตว์จรรยาของคัมภีร์ช่วงการแยกสำนัก เพื่อให้เป็นการบำเพ็ญชีวิตในศาสนาของคนทุกคน และในขณะเดียวกัน

¹ M.S.AL. p. 175.

Tatra pāramitācaryā mahāyānādhimukhānām arthe deśitā bodhipakṣacaryā śrāvakaḥpratyekabuddhayānādhimuktānām. abhijñācaryā dvayor api mahāyānāhīnāyānādhimuktayoḥ prabhāve-nāvarjanārtham. sattvapariṣkācaryā dvayor eva pariṣkācārtham. pariṣkācānam hy atra vinayanam.

² Ibid., p. 164.

ก็เพื่อแสดงจุดมุ่งหมายของศาสนา คือปรัชญาเกี่ยวกับภุมานาวัย

คัมภีร์มหายานคั้งที่กล่าวข้างตนเสนอเรื่องโพธิสัตว์จรุรยาต่าง ๆ กันไป ไม่
ว่าจะมีขั้นตอนอย่างไรก็ตาม โพธิสัตว์จรุรยาในคัมภีร์มหายาน จะมีความคิดที่สำคัญอยู่
๔ ประการด้วยกัน คือ การมีศรัทธา การตั้งจิตไปสู่อุตรธรรมสัมยกสัมโพธิ การตั้งอธิธาน
หรือการประกาศความตั้งใจที่จะช่วยเหลือผู้อื่น การบำเพ็ญธรรมเพื่อไถตนเองมีอำนาจที่
จะปฏิบัติได้ตามความตั้งใจที่ประกาศออกไป

เมื่อเรียงลำดับของขั้นตอนในคัมภีร์มหายานทั้งหมดแล้ว ขั้นตอนของการเป็น
พระโพธิสัตว์จะมีคั้งนี้

ก. การเตรียมตัวก่อนโพธิจิตโตตปาท

โคตร

อธิมุกติ

อนุตตรบุชา

คั้งนี้ศรัทธามีส่วนสำคัญเบื้องต้น เช่นเดียวกับคัมภีร์รุ่นก่อนหน้า

ข. ช่วงโพธิจิตโตตปาท

โพธิจิตโตตปาท

การตั้งอธิธาน

การได้รับพยากรณ์

ค. การบำเพ็ญธรรมะ

โพธิปักษยธรรม

บารมี ๑๐ ประการ คือ ทาน, ทิลา, กษานติ, วีรยะ, ฌยาน,
ปรัชญา, อุปายเภสัช, ประณีธาน, พล, ชฎาน^๑

ง. ผลจากการบำเพ็ญธรรมะ

ภูมิ ๑๐ ในทศภูมิสูตรมีชื่อเรียกดังนี้

ประมุทิตา

วิมลลา

ประภากริ

อรรจิมติ

สุทธชยา

อภิมชี

ทูราคม

องลา

สารุมติ

ธรรมเมฆา

ภูมิเหล่านี้มีชื่อและรายละเอียดต่าง ๆ กันไปในคัมภีร์ต่าง ๆ^๒

¹ M.S.AL. pp. 74, 97.

^๒ คัมภีร์อื่นที่กล่าวเรื่องภูมิ ได้แก่ ศตสัทสรีกาปรัชญาปารมิตา โพธิสัตว์ภูมิ และปัญจวิศติกสัทสรีกาปรัชญาปารมิตา เป็นต้น.

พรหมจรรย์กับโพธิสัตว์จรรยา

เรื่องราวของพรหมจรรย์กับโพธิสัตว์จรรยาที่กล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่า โพธิสัตว์จรรยา มีเค้าโครงมาแต่พรหมจรรย์นั่นเอง

พรหมจรรย์เริ่มต้นด้วยศรัทธาในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เทียบได้กับช่วงของการเตรียมตัวในโพธิสัตว์จรรยา ทั้งเดรวาทช่วงการแยกเป็นสำนัก และมหายาน

การตัดสินใจออกบวชของพระภิกษุเท่ากับการประกาศความตั้งใจหรือการมีจิต มุ่งไปสู่โพธิของพระพุทธเจ้า

การได้รับอุปสมบทของพระภิกษุเท่ากับการได้รับพยากรณ์ของผู้มุ่งหมายเป็นพระ พุทธเจ้าอันเป็นการยอมรับว่าจะได้เข้าไปสู่การบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ ในสมัยหลัง การพยากรณ์ได้กลายมาเป็นลักษณะอภิเษก แต่งตั้งหรือรับรองความสำเร็จของการเป็น พระโพธิสัตว์ อันเท่ากับพระพุทธเจ้าตรัสพยากรณ์เรื่องมรรคผลของผู้บำเพ็ญพรหมจรรย์ นั้นเอง

การบำเพ็ญพรหมจรรย์ตามลำดับ คือ สมาธิ ปัญญา ได้รับการขยายเป็น บารมี ๖ และบารมี ๑๐ ซึ่งก็ยังเห็นเค้าของ คือ สมาธิ ปัญญา เป็นแกนกลางอยู่

ผลของการปฏิบัติของบุคคลซึ่งแต่เดิมมี ๖ ลำดับ ตั้งแต่เป็นปุถุชน จนถึง พระอรหันต์ ได้รับการขยายขึ้นเป็นภูมิ ๑๐ ในโพธิสัตว์จรรยา

สิ่งที่ต่างกันเป็นประเด็นสำคัญตามที่คัมภีร์มหายานยกขึ้นคือ พระโพธิสัตว์เมื่อ บำเพ็ญความดีจนได้บรรลุแล้ว หวังจะช่วยเหลือผู้อื่น มีหวังรอดเฉพาะตน ซึ่งความคิด เช่นนี้ ในพรหมจรรย์แต่เดิมก็พระอรหันต์ต้องบรรลุความหลุดพ้นก่อน แล้วช่วยเหลือผู้อื่น เพียงแต่มีได้กล่าวเน้นประเด็นการช่วยเหลือผู้อื่นเท่านั้น

สิ่งที่ต่างกันอีกประเด็นหนึ่งคือ เรื่องเวลา โภชิสต์ตัวจรรยาใช้เวลายาวนาน คัมภีร์ในช่วงการแยกเป็นสำนักต่าง ๆ กล่าวถึงเวลาที่พระโภชิสต์ตัวบำเพ็ญโภชิสต์ตัวจรรยา ยาวนานถึงสี่อสงไขยแสนกัป^๑ คัมภีร์มหาวัสตูกกล่าวว่านับไม่ถ้วน^๒ คัมภีร์เดรวาทบาลี รุนหลังกล่าวย้อนไปถึงสี่อสงไขย^๓ คัมภีร์มหายานกล่าวว่า บำเพ็ญเป็นเวลา นับไม่ ถ้วน^๔ ในขณะที่พรหมจรรย์สามารถทำให้เสร็จสิ้นภายในเวลาไม่นาน^๕

¹ Divy. pp. 228 ff.

Bv. p. 9. Kappe ca satasahassee ca caturo ca asaṅkhye.

² Mhvt. II : 32.

aprameyā asaṅkheyā kalpā

³ Jin. p. 181.

⁴ M.S. AL. p. 164.

⁵ ERE. VII : 330.

Sn A. กล่าวถึงเวลาที่บำเพ็ญบารมีไม่เท่ากันเป็นเหตุให้ได้บรรลุต่างกัน

ไปและกล่าวถึงพระพุทธเจ้า ๓ ประเภท คือ

paññādhika

บำเพ็ญบารมี สิ่งอสงไขยแสนกัป

saddhādhika

บำเพ็ญบารมี แปดอสงไขยแสนกัป

viriyādhika

บำเพ็ญบารมี สิบหกอสงไขยแสนกัป

ดู Sn A I : 47.

ประเด็นที่แตกต่างเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงแนวทางคลคลายของความคิดของผู้
นักถือศาสนา ที่หันมานิยมเรื่องการช่วยเหลือผู้อื่น หรือเรื่องความกรุณาเป็นสำคัญ รวม
ทั้งเห็นว่า การบำเพ็ญธรรมในเวลายาวนานเป็นสิ่งที่ทำให้ไถ่ภาวะที่สมบูรณ์ มากกว่าการ
บำเพ็ญในระยะเวลาย่อสั้น

การแบ่งสาระในโพธิสัตว์จรรยา

การแบ่งเรื่องราวในโพธิสัตว์จรรยาจะแบ่งโดยใช้พัฒนาการขั้นสุดท้ายของ
โพธิสัตว์จรรยาในคัมภีร์มหายานเป็นหลักเพื่อความสะดวกในการวิเคราะห์เรื่องราวเหลา
นั้น เรื่องราวในโพธิสัตว์จรรยา ลางตอนก็เป็นลำดับ แต่ลางตอนก็เป็นสิ่งที่พระ-
โพธิสัตว์บำเพ็ญไปด้วยกัน เช่น การตั้งปณิธาน การพยากรณ์ และการบำเพ็ญธรรมะต่างๆ
จึงต้องแบ่งโดยใช้สาระเป็นเกณฑ์

หมวดแรก เรื่องราวการตั้งปณิธาน ทั้งนี้โดยถือว่า การตั้งปณิธานเป็นการ
ประกาศให้คนทั้งหลายรู้ว่าจะมุ่งเข้าสู่โพธิสัตว์จรรยา การ
เตรียมตัวทั้งหลาย โพธิจิตโตตปาถ การพยากรณ์ จะกล่าว
รวมในชั้นนี้ทั้งหมด เรื่องราวตั้งปณิธานจึงประกอบด้วย

โพธิจิตโตตปาถ

การตั้งปณิธาน

การโตพยากรณ์

หมวดที่สอง การบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์ จะรวมทั้งเรื่องโพธิปักขิย-
ธรรม และการบำเพ็ญบารมี ส่วนธรรมะที่โตบำเพ็ญในช่วง
การเตรียมตัว อันเป็นปัจจัยของการบำเพ็ญธรรมทั้งสองหมวด
ข้างต้น จะโตกล่าวถึงในเมื่อพิจารณาเรื่องราวเหล่านั้น ไม่นำ

เข้ามาพิจารณารวมในหัวข้อนี้

หมวดที่สาม เรื่องลำดับชั้นของพระโพธิสัตว์ ไต่แก่มิ ๑๐ หรือ ทศภูมิกะ อันเป็นผลแห่งการบำเพ็ญโพธิสัตว์จรยา

เรื่องราวทั้งหมดนี้จะพิจารณาไปตามหัวข้อดังกล่าว หากความคิดใดมีปรากฏในคัมภีร์ดั้งเดิม หรือ คัมภีร์ช่วงการแตกแยกนิกาย ก็จะแสดงไว้ด้วย หากความคิดใดปรากฏในคัมภีร์เดรวาทบาลีรุ่นอรรถกถา และรุ่นหลังจากนั้น ก็จะแสดงเปรียบเทียบไว้ด้วย.

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย